

Рецензія на книги *Жовтий. Історія кольору* і *Синій. Історія кольору*

Синій. Історія кольору. Мішель Пастуро. Пер. з фр. Марина Жойа. Київ: Лабораторія, 2024. 224 с. ISBN 978-617-8362-80-5. Ціна: 799.00 грн.

Жовтий. Історія кольору. Мішель Пастуро. Пер. з фр. Катерина Пітик. Київ: Лабораторія, 2025. 280 с. ISBN 978-617-8362-83-6. Ціна: 849.00 грн.

Нікіта ЩЕРБАКОВ
Незалежний дослідник

ORCID: 0009-0006-5255-6280

Мішель Пастуро — французький історик, визнаний фахівець із символіки, геральдики, культури Середньовіччя. Тривалий час викладав у Школі вищих досліджень у галузі соціальних наук (Париж). Зокрема досліджував герби у зв'язку із соціальними структурами, владою та візуальною ідентичністю.

Також Пастуро цікавий тим, що він один із небагатьох дослідників, які серйозно й ретельно займаються історією кольору в європейській культурі. У своїх дослідженнях він вивчає, як значення та статус кольорів змінювалися з часом: від античності до сучасності. Здебільшого Мішель Пастуро відомий як автор серії книг про історію кольору. Цей масштабний проєкт налічує шість книг, кожна з них присвячена окремому кольору. Українською перекладено дві — «Жовтий. Історія кольору» і «Синій. Історія кольору».

Теза, яка проходить червоною лінією крізь усю серію книг про історію кольору, проста: кольори — це не стільки фізичні явища, скільки мінливі соціальні та культурні конструкції. У вступі до «Жовтого» Пастуро відслідковує людське знання про колір як матеріальний об'єкт. Тобто колір як шкіра, що покриває тіло, але при ослабленні сонячного світла стикається з іншими тілами. Ця ідея Арістотеля зберігалася доти, доки Ньютон не довів існування спектра. Автор демонструє, як протягом сторіч вчені розділилися на різні табори. Колись колір визначали як матерію, згодом — як світло. У наші дні, позначені розвитком нейробіології, науковці говорять про колір більше як про сприйняття, що пов'язане з пам'яттю, знанням та уявою. Кожен табір відрізняється від іншого, але всі вони, своєю чергою, відрізняються від гуманітарного (соціолого-історичного) бачення.

Пастуро в своїх книгах розвиває саме погляд гуманітарних наук. Його методологія дозволяє стверджувати, що немає конкретних кольорів, а є лише нескінченна кількість матеріальних поєднань, відношень, що утворюють неймовірні зв'язки у розумінні такого феномену як колір. І, звісно, говорячи про один конкретний колір, неможливо не говорити про інші. Колір ніколи не існує окремо, він лише набуває свого значення, він повноцінно «функціонує» — із соціального, лексичного, художнього чи символічного погляду — лише у поєднанні чи контрасті з одним чи кількома іншими кольорами. Отже, його неможливо розглядати ізольовано. Говорити про жовте означає неминуче говорити про червоне, зелене, синє і навіть про біле та чорне («Жовтий. Історія кольору», 13–14). Тому цілком можна стверджувати, що книги французького автора не тільки представляють історію кольорів, а є історико-антропологічними дослідженнями.

«Жовтий. Історія кольору» — п'ята книга автора, присвячена темі вивчення кольорів. Ця праця розповідає історію еволюції жовтого кольору в мистецтві, релігії, літературі та науці: від його сакрального та символічного статусу в давнину, який викликав відчуття задоволення та достатку, через еретичні асоціації з беззаконням, хворобами, заздрістю та зрадою (і навіть травмою), до його виключно позитивного статусу в азіатських суспільствах і початком становлення в сьогоденні. Автор починає свою книгу словами Гете, які демонструють цікавий парадокс цього кольору: *«Жовтий — м'який, приємний і радісний колір. Однак, опинившись у тіні, він миттю втрачає принадність, а найменша домішка робить його брудним, сумним, потворним і банальним»*. Автор так чи інакше враховує цей парадокс протягом усієї книги.

Структурно книга поділена на три частини, і хоча дослідження автора здебільшого присвячене європейським суспільствам, воно також пропонує порівняння з іншими культурами — Східної Азії, Індії, Африки та Південної Америки.

Перший розділ — «Благородний колір. Від витоків до V століття» — охоплює період до V століття та описує становлення жовтого в давньому світі. Він починається з досліджень стародавньої матеріальної культури і вказує на безсумнівну асоціацію жовтого із золотом. Пастуро свідомо вирішує не ігнорувати цей факт, навпаки, далі намагається відрізнити золотий колір від жовтого і мінімізує дослідження першого, віддаючи перевагу другому. Цей розділ загалом добре ілюструє те, що ми побачимо в усіх книгах автора, присвячених колористиці. Автор ніби наголошує на постійній невпевненості, невизначеності та амбівалентності у вивченні історії кольорів.

У другому розділі — «Двоїстий колір: VI–XV століття» — автор досліджує роль жовтого кольору в ранній християнській церкві. Важливим аспектом цього розділу є питання символічної інтерпретації кольорів. Ми стаємо свідками цікавої еволюції, а саме: як в історії жовтого відбувається зміщення фокусу від суто матеріальних факторів на символічне. А це передбачає дематеріалізацію (вилучення кольору з об'єкта) за збереження значення, що визначає об'єкт. Автор пояснює, як цей складний і цікавий процес розвивався за часів Середньовіччя. Саме в другому розділі Мішель Пастуро показує, як жовтий колір починає

формувати свою амбівалентність і асоціації з єресьми (на прикладі Яна Гуса), зрадою (подібною до Юдиної) та хворобами.

Третій розділ книги — «Колір-нелюб: XVI–XXI століття» — завершує дослідження: від неоднозначності жовтого у Середньовіччі, через знецінення у цивілізованому суспільстві VI–XV століть до його непопулярності й травматичних асоціацій (жовта зірка Давида) у XIV–XX століттях та несподіваного повернення в наші часи.

«Синій. Історія кольору» — хронологічно це перша книга Мішеля Пастуро із серії про історію кольорів. Книга поділяється на вступ, чотири розділи та висновок. Перший розділ присвячений непопулярності цього кольору і практично його відсутності в античності. Автор демонструє, що синій, так само як і зелений, греки й, особливо, римляни асоціювали з дикунами — кельтами та германцями, які виготовляли свої сині пігменти з листя вайди. Ці північні варвари фарбували себе у синій колір перед битвою та релігійними ритуалами. Звісно, римляни й греки теж послуговувалися синім кольором; вони імпортували лазурит (вишуканий синій камінь) з екзотичних місць, таких як Китай, Іран та Афганістан, але жодним чином не використовували синій для вбрання поважних осіб або зображень людей — лише для тла і декоративних елементів.

У першому розділі також розкривається важлива для обох книг тема мови. Грецькі слова, якими означувався синій, як і назви кольорів у Біблії, в основному призначалися для того, щоб викликати певні стани, емоції чи почуття, а не для створення конкретних візуальних образів. Тут автор детально розкриває те, чому з античності і до кінця Середньовіччя синій, як і зелений, був кольором жалоби, смерті та варварства.

Другий розділ присвячений Середньовіччю. Варварські племена, які зруйнували Рим, і наступні «темні віки» нібито мали принести свою любов до синьої барви, отриманої з вайди, у новостворені королівства. Але новонавернені християнські королі (вчорашні варвари) перейняли римські атрибути: звичний для них синій поступився місцем червоному і білому, принаймні серед вищого класу. Таке саме сприйняття кольорів було притаманне й Церкві. Протягом першого тисячоліття свого існування Церква також значною мірою ігнорувала синій колір, зробивши акцент на білому та червоному — символах чистоти, святості, страждань і воскресіння Христа, кольорах літургійного богослужіння та одягу.

Третій розділ зосереджується на переході від Середньовіччя до Нового часу, а саме на тому, як синій колір, не популярний у період Середньовіччя, стає дедалі помітнішим у період раннього Відродження і, зрештою, утверджується як колір моральності та офіційності. Мішель Пастуро ретельно досліджує, як він поширюється під час протестантської Реформації, прихильники якої навмисне уникали яскравих кольорів — через глибоку й цілком зрозумілу ненависть до червоного кольору, символу Римської церкви. У підрозділах, які стосуються безпосередньо Реформації, богослужіння, мистецтва та одягу, ми бачимо шанування синього серед кальвіністів та лютеран саме тому, що він не був кольором католицької літургії. Звісно, враховуючи це, католицька реакція була розмаїттям

кольорів під час Контрреформації: на картинах XVI та початку XVII століть легко відрізнити яскраво вдягнених католиків від стриманих у вбранні протестантів.

Але справжнє «народження» синього зображується в четвертому розділі. Романтизм як явище надає цьому кольорові нового значення і життя. Саме колірні схеми (які можуть здатися просто схемою зміни смаків у сприйнятті кольору), які використовує Пастуро, є найважливішими ілюстраціями того, як змінюється людський світогляд. Починаючи з білого і чорного, кольорових означень добра і зла, які є базовою дихотомією для всього європейського суспільства. Наступна схема, запропонована автором, — з додаванням червоного кольору — демонструє, що червоно-біло-чорний лежить в основі багатьох первісних міфів. Чудовим прикладом є міф «Червоний капелюшок», в якому дівчинка, одягнена в червоне, несе шматочок білого масла своїй бабусі, а та, сама того не підозрюючи, виявляється вовком, одягненим у чорне. І таких прикладів ми можемо знайти в європейській культурі чимало. Але поява синього, жовтого та інших кольорів у західному суспільстві це не просто відображення розширення палітри, а скоріше ілюстрація розширення свідомості та світогляду. У підрозділах четвертого розділу книги Пастуро ретельно досліджує популярність синього кольору в Новому часі, який започаткував уже нову тричасткову синьо-біло-червону колірну схему, і саме на ній побудувалася значна частина культури Європи.

Еволюція синього — це наглядна історія того, як колись забуті й ігноровані феномени можуть стати масовими й улюбленими. У висновку автор дещо меланхолійно змальовує сьогодення. Він демонструє світ, який нібито все ще переслідують похмурі привиди романтизму, світ, який характеризувався гострими конфліктами між «червоним» та «синім» і зрештою обрав синій — барву, яка стала кольором спокою та надії на мирне майбутнє. Нині це колір прапорів Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй і Північноатлантичного альянсу, а отже колір світового порядку, який народився з благородної надії на єдність та мир у всьому світі. Однак у попередніх підрозділах автор показав і те, що, хоча синій колір перетворився на колір французького консервативного республіканізму, однак його варварське коріння зберегло свою асоціацію з протестом і бунтом — на прикладі джинсів. Так, усі почали носити джинсовий одяг, пошитий з деніму, забарвленого індиго, — від робітників до радикалів і нонконформістів. Згодом джинси стали одягом пересічних громадян і споживачів. Але цей перехід лише ілюструє, що все рухається і синій таки перестав бути символом варварства та нонконформізму і знову став модною класикою.

Як уже було зазначено вище, важливим аспектом, який поєднує ці дві книги й історію кольорів, є мова. В обох книгах є підрозділи, присвячені вивченню лексики, аналізу слів та виразів, використовуваних у різних суспільствах у різні епохи. Досліджуючи етимологію слів і мовних ігор, історики часто можуть зрозуміти походження вірувань, забобонів, емблем та символів. Наприклад, в історії жовтого кольору автор показує тісний омонімічний зв'язок між латинським словом *fel* (жовч) і давньофранцузьким *fel* (непрямий відмінок: *felon*), яким

називали васала, що повстав проти свого сеньйора (від цього й пішли стійкі асоціації зрадників з жовтим кольором у Середньовіччі), а також те, як вирази, що народжувалися в епоху Романтизму, тісно пов'язали синю барву з почуттям спокою, меланхолією та сумом. Але навіть маючи такі дослідження, ми повертаємося до того, про що казали раніше, а саме до деякої невпевненості. Адже неможливо сказати, що в процесі сприйняття кольору є первинним. Матеріальні фактори, на яких автор зупиняється й ретельно досліджує (від процесу видобування пігментів до способів та особливостей фарбування тканини), чи символічне значення того чи іншого кольору, яке відобразилося у словах та виразах? На ці запитання справді відповісти важко.

Розгортаючи тему мови, автор в обох книгах присвячує перші підрозділи огляду особливостей перекладу давніх текстів, Біблії та Святих Отців, які у своїх працях говорять про сприйняття і роль кольорів у стародавніх культурах Близького Сходу. Відкриття та висновки Пастуро можуть здивувати.

Досліджуючи кольори, автор багато уваги приділяє історії християнства і теології, показуючи читачеві їхній розвиток і динамічність. Особливо цікаво те, як різні богослови взагалі ставилися до кольору. Колір — це Матерія чи Дух? Мішель Пастуро демонструє два різні теологічні погляди. Один з них наслідує логіку Арістотеля. З огляду на дослідження цього античного філософа, які для багатьох теологів стали опорними в побудові теологічної мови, можна говорити про зв'язок кольору і світла, що колір — це рух: колір рухається, як світло, і приводить у рух усе, до чого торкається («Синій. Історія кольору», 33). Це важливе формулювання для тієї гілки середньовічної теології, яка вважає, що світло — це єдиний прояв чуттєвого світу, який водночас і видимий, і нематеріальний. Якщо колір є світлом, то він бере участь у Божественному. І тому намагання розширити місце кольору тут, на землі, і особливо в Церкві — це намагання відтіснити темряву на користь світла, а отже Бога. Але існувала й протилежна думка, яка знайшла своє продовження в теорії та практиках реформатів і поставила питання інакше: а якщо колір, як і світло, — це Матерія? якщо колір — це матеріальна субстанція, оболонка, яка ніяк не може бути еманцією божественності, а тому є в кращому випадку марним явищем, а в гіршому — шкідливим («Синій. Історія кольору», 46)? Ці суперечки можуть здатися простою спекуляцією і жодним чином не впливають на життя. Але саме вони мали практичний вплив, що матеріально позначився і на повсякденні, і на богослужінні, і на художній творчості. Зокрема ця полеміка зумовила місце і значення кольору (або його відсутність) у богослужінні та літургійних практиках.

У цьому полягає цікавість книг Мішеля Пастуро. Він допомагає нам побачити, як змінювалися символи та культурні коди, які ми часто сприймаємо як природні. Пастуро показує, що колір — це не щось універсальне і статичне, а певний сенс, що історично формується в поєднанні з релігією, політикою та суспільством. Синя барва, яку ігнорували в давнину, залишається улюбленим кольором сучасного суспільства, що, зокрема, обирає носити темно-синій одяг (який колись був символ бунтарства, а тепер демонструє консерватизм, серйозність

і стабільність). Ніколи раніше не популярний жовтий теж потроху виходить на перший план. Отже, колір змінює своє значення, матеріальну основу та символічну асоціацію, і так само змінюється основна структура реальності. Автор на прикладі дослідження історії кольорів показує, як ми можемо спостерігати глобальні зміни навколо нас і краще розуміти їх.

Nikita SHCHERBAKOV
Independent researcher

ORCID: 0009-0006-5255-6280

Надійшла до редакції / Received 31.08.2025
Прийнята до публікації / Accepted 04.11.2025